

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

باسمه تعالی

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب اکبر سیاوشی متعهد می‌شوم که مطالب مندرج در این پایان‌نامه/رساله حاصل کار پژوهشی اینجانب است و دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آن‌ها استفاده شده است، مطابق مقررات، ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است. این پایان‌نامه/رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارایه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه تربیت مدرس شهید رجایی است.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء

دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی

استكمال نفس از دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا

نگارش

اکبر سیاوشی

استاد راهنما: دکتر حسین کلباسی اشتری

استاد مشاور: دکتر عین الله خادمی

پایان نامه برای دریافت کارشناسی ارشد

در رشته فلسفه و حکمت اسلامی

مرداد ۱۳۹۳

شماره : ۲-۱۳۹۹
تاریخ : ۹۳/۱۱/۱۳
پیوست :

دانشگاه تربیت مدرس
به نام خدا

صور تجلسه دفاع پایان نامه تحصیلی دوره کارشناسی ارشد

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای اکبر سیاوشی به شماره دانشجویی ۹۱۱۳۱۱۰۳ دانشجوی رشته فلسفه و حکمت اسلامی تحت عنوان "استکمال نفس از دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا" در تاریخ ۹۳/۶/۱۱ با حضور هیئت محترم داوران در دانشگاه تربیت مدرس شهید رجایی برگزار و نتیجه به شرح زیر اعلام گردید.

قبول (با درجه بسیار خوب) نمره ۱۸٫۵

درجه	نمره
عالی	(۲۰ - ۱۹)
بسیار خوب	(۹۹ - ۱۸)
خوب	(۹۹ - ۱۷)
قابل قبول	(۹۹ - ۱۴)

غیر قابل قبول (کمتر از ۱۴) دفاع مجدد مردود

اعضاء	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
استاد راهنما	دکتر حسین کلباسی	استاد	
استاد مشاور	دکتر عین اله خادمی	دانشیار	
استاد داور داخلی	دکتر عبدالله صلواتی	استادیار	
استاد داور خارجی	دکتر زهره سادات ناجی	استادیار	
نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر عبدالله صلواتی	استادیار	

دکتر غلامحلی احمدی

رئیس دانشکده علوم انسانی

دانشگاه تربیت مدرس شهید رجایی

تهران، لویزان، کد پستی: ۱۶۷۸۸-۱۵۸۱۱
صندوق پستی: ۱۶۷۸۵-۱۶۳
تلفن: ۲۲۹۷۰۰۶۰-۹
فکس: ۲۲۹۷۰۰۳۳
Email: sru@sru.ac.ir
www.srttu.edu

تقدیم به همسر

به پاس قدر دانی از قلبی آکنده از عشق و معرفت که محیطی سرشار از سلامت و امنیت و آرامش و آسایش برای من فراهم آورده است.

تقدیم به سه وجود مقدس

آنان که ناتوان شدند تا ما به توانایی برسیم...

موهایشان سپید شد تا ما رو سفید شویم...

و عاشقانه سوختند تا گرمابخش وجود ما و روشنگر راهمان باشند...

پدرانمان مادرانمان استادانمان

تقدیم به فرزندانم

از فرزندان دلبندم **صالح و صبا** تشکر می نمایم که صبورانه و صادقانه من را همراهی نمودند تا بتوانم در کمال آرامش و آسایش به تهیه و تنظیم پایان نامه بپردازم.

تقدیر و تشکر:

حمد و سپاس خدای را که تمام عالم به معرفت او عارف است و به عنایت بی علت او واقف. خدمت در نظام مقدس جمهوری اسلامی از نعمات عظیم خداوندی است و مسند خدمتگزاری به مردم توفیقی والاست.

با تشکر و سپاس از اساتید دانشمند و فرهیخته جناب آقای دکتر حسین کلباسی، دکتر عین الله خادمی و دکتر عبدالله صلواتی که از محضر پر فیضشان، بهره ها برده ام و افتخار شاگردیشان را در دوره کارشناسی ارشد را داشته ام و همواره رهنمودهای آنها چراغ هدایت و گره گشایی راهم بود و لحظه به لحظه تجربیات علمی خود را بر من ارزانی داشتند و در کنار کسب علم و دانش چگونه دیدن و زیستن را به من آموختند.

از استاد خوبم دکتر محمد ذبیحی، سرکار خانم دکتر موسوی به خاطر زحمات بی شائبه شان کمال تشکر و قدر دانی را دارم.

از پدر و مادر ارجمند و بزرگوام که نه میتوانم موهایشان را که در راه عزت من سفید شد، سیاه کنم و نه برای دستهای پینه بسته شان که ثمره تلاش برای افتخار من است، مرهمی دارم. پس توفیقم ده که هر لحظه شکر گزارشان باشم و ثانیه های عمرم را در عصای دست بودنشان بگذرانم. از همسرم که با هم آغاز کردیم، در کنار هم آموختیم و به امید هم به آینده چشم می دوزیم و از همسفران مهربان زندگیم فرزندانم و بردران و خواهرانم به خاطر همکاری بی دریغشان نهایت تشکر و قدردانی را دارم.

از تمام دوستان دوران تحصیلی ام و از مهندس امید سلامی و دیگر افرادی که با صداقت و همفکری و ارائه راهکارهای علمی و عملی به غنا و محتوی این پژوهش افزودند کمال تشکر را دارم.

چکیده:

شناخت مسئله استكمال نفس برای انسان ضروری بوده و ارتباط وثیقی با میل جاودانگی او و دیگر مسائل اساسی در زندگی دنیوی دارد و می تواند نگرش ما را به آن تغییر دهد. نویسنده این رساله نیز در حد بضاعت خود به بررسی مختصری از این مسئله مهم پرداخته است. کندوکاو در این مسئله با سوالی تحت عنوان «استكمال نفس چگونه محقق می شود» شروع شده است. لذا نویسنده پاسخ به این سوال را با ارجاع به رساله که مشتمل بر یک مقدمه و سه فصل، می باشد پاسخ داده است: فصل اول تحت عنوان «کلیات استكمال نفس» است که به کلیات تحقیق و معناشناسی کمال و استكمال و تفاوت کمال با تمام و به اهداف و ضرورت و کاربرد تحقیق پرداخته است.

فصل دوم: تحت عنوان «استكمال نفس از دیدگاه ابن سینا» است. نگارنده استكمال نفس را هم به شیوه فلسفی و هم به شیوه عرفانی در قالب عناوینی همچون، مرحله آغازین استكمال نفس با سازگاری مجرد آن، استكمال نفس در عرصه علم و عمل و استكمال عرفانی ترسیم نموده و سعی بر این داشته که با مبانی فلسفی خاص سینوی و کتاب ها، رسائل، تمائیل و اشعار عرفانی مختلف این مکتب، بیان نماید که نفس جوهری یگانه است که توسط نیروهای خود اعمال و استکمالات عرضی مختلف را انجام می دهد و منشأ آثار و احکام گوناگونی می شود که در نگرش ما به زندگی نقش اساسی دارد.

فصل سوم: تحت عنوان «استکمالی نفس از دیدگاه ملاصدرا» است. نویسنده علاوه بر عناوین فوق گفته شده، برای روشن شدن این مبحث به سراغ مبانی هستی شناختی و انسان شناختی مکتب نو و بدیع صدرایی رفته و بیان می دارد که او براساس حرکت جوهری در باب استكمال علمی و عملی و نحوه پیدایش آن، نظراتی می دهد که متفاوت از دیگر نظرات است وی قائل به رشد و تعالی علم انسانی در گرو استكمال وجودی و رشد درونی ذات نفسانی است که منجر به تحولات شگرف و رفع ابهامات حکمای پیشین در جهان اسلام شده است.

و در بررسی وجوه تشابه و تمایز مسئله به روشنی بیان می شود که انگار ملاصدرا همان دیدگاه ابن سینا را داشته است و اختلاف آن ها از مبانی و تفکرات فلسفی آنها نشأت می گیرد. و با ارائه نتیجه پایانی، نگارش این رساله را به امید اینکه توانسته باشد تا حدودی دیدگاه این دو فیلسوف بزرگ جهان اسلام را بیان کرده باشد به اتمام می رساند.

کلید واژه: ابن سینا/ ملاصدرا/ نفس / استكمال /

فصل اول: کلیات

۴	بیان مسئله
۴	ضرورت و اهمیت تحقیق
۵	اهداف تحقیق
۵	روش تحقیق
۶	فرضیه های و سوالات تحقیق
۶	پیشینه تحقیق
۸	تعریف واژه ها
۱۰	تاریخچه مختصری در باره آرای تکامل نفس از منظر فلاسفه
۱۳	جمع بندی تاریخچه مختصر تکامل نفس

فصل دوم: استكمال نفس از نگاه ابن سینا

۱۷	احکام نفس در مسیر استكمال
۱۷	۱. تعریف اجمالی نفس
۱۸	۲. توضیح مفاهیم تصویری أخذ شده در تعریف نفس

۱۹	۳. حقیقت نفس
۱۹	۴. براهین اثبات نفس و نقش آن ها در سیر استكمال نفس
۲۲	۵. جمع بندی احكام نفس
۲۳	مرحله آغازین استكمال نفس
۲۵	۱. استكمال نفس و سازگاری آن با تجرد
۲۶	۲. جمع بندی مرحله آغازین استكمال نفس
۲۷	مرحله استكمال نفس در عرصه علمی و عملی
۲۷	مراتب استكمال نفس در عرصه علمی
۲۸	۱. عقل نظری و عملی در سیر استكمال
۳۱	۲. تعقل، لازمه سیر استكمال علمی
۳۲	۳. چگونگی ربط و نسبت صور معقوله با استكمال علمی نفس
۳۳	۴. اتصال به عقل فعال پایان قوس صعودی استكمال علمی
۳۵	۵. جمع بندی مراحل استكمال علمی نفس
۳۵	مرحله استكمال عملی نفس
۳۶	۱. رابطه نفس با بدن در مسیر استكمال عملی

۳۸ حد وسط، عاملی برای دست یابی برای استكمال عملی
۳۹ تأثیر عوامل و موانع در سیر استكمال عملی
۴۱ جمع بندی بین مراحل استكمال
۴۲ استكمال عرفانی
۴۴ ۱. استكمال عرفانی نفس با نگاهی اجمالی به «قصیده عینیه»
۴۹ ۲. استكمال عرفانی نفس با نگاهی به رساله الطیر
۵۲ جمع بندی و نتیجه گیری در پایان فصل

فصل سوم: استكمال نفس از نگاه ملاصدرا

۵۷ پیشگفتار
۵۸ نفس انسانی و احکام آن در مسیر استكمال
۵۸ ۱. تعریف نفس
۵۹ ۲. حقیقت نفس در مسیر استكمال
۶۰ ۳. چگونگی رابطه نفس با بدن در سیر استکمالی
۶۰ ۴. مراتب نفس در سیر نظام خلقت
۶۱ ۵. نگاهی کلی از نظر پژوهشگر به احکام نفس

۶۱ مراحل استکمالی مقدماتی نفس انسانی
۶۲ ۱. حدود جسمانی یا نقطه آغاز سیر استکاملی نفس انسانی
۶۳ ۲. استکمال نفس در سایه حرکت جوهری
۶۵ ۳. تغییر ذات نفس در مسیر استکمال
۶۶ ۴. جمع بندی مرحله مقدماتی استکمال
۶۷ مرحله استکمال علمی و عملی نفس
۶۷ استکمال علمی نفس
۶۸ ۱. عقل نظری و عملی در سیر استکمال نفس
۶۹ ۲. مراتب عقل نظری در سیر استکمال
۷۲ ۳. ربط و نسبت صور معقول با استکمال نفس
۷۳ ۴. اتحاد نفس با عقل فعال، پایان قوس صعود علمی
۷۶ ۵. جمع بندی استکمال علمی
۷۶ استکمال نفس در عرصه عمل
۷۸ ۱. حقیقت نهایی استکمال عملی نفس
۷۹ ۲. اتحاد استکمال علمی و عملی نفس، نهایت استکمال

۸۱ ۳. جمع بندی حاصله از مراتب استكمال نفس
۸۲ عوامل و موانع در سير استكمالی نفس
۸۴ ۱. عوامل مثبت و ارائه کارهای مناسب در سير استكمال
۸۵ ۲. تأثیر موانع منفی و ردائل اخلاقی در سير استكمال نفس
۸۵ ۳. معنا و مفهوم ردائل اخلاقی از دیدگاه ملاصدرا
۸۷ ۴. چگونگی شکل‌گیری و تحقق ردایل در نفس انسانی
۸۸ ۵. اهم ردائل اخلاقی، موانعی در سير استكمال
۹۲ ۶. جمع بندی بین عوامل و موانع در سير استكمال نفس
۹۲ نظر پژوهشگر در پایان فصل

فصل چهارم: اختلاف و تشابهات ابن سینا و ملاصدرا

۹۶ مقدمه
۹۶ نگاهی کلی به اختلافات و تشابهات
۹۸ وجه اختلاف و تشابه ابن سینا و صدر المتألهین به صورت جزئی و اجمالی
۹۸ ۱. وجه اختلاف و تشابه در بحث روش
۹۹ ۲. وجه اختلاف و تشابه در تعریف نفس

۳. وجه اختلاف و تشابه در چگونگی حدوث نفس ۹۹
۴. وجه اختلاف و تشابه در تغییر ذات نفس ۱۰۰
۵. وجه اختلاف و تشابه ابن سینا و ملاصدرا در رابطه نفس و بد ۱۰۲
۶. وجه اختلاف و تشابه نفس، نسبت به قوا ۱۰۳
۷. وجه اختلاف و تشابه در تشکیک و حرکت جوهری نفس ۱۰۳
۸. وجه اختلاف و تشابه نسبت صور معقول با نفس ۱۰۴
۹. وجه اختلاف و تشابه اتحاد یا اتصال نفس با عقل فعال ۱۰۵
۱۰. وجه اختلاف و تشابه «فنا فی الله» ۱۰۷
- نتیجه گیری ۱۰۸
- منابع و مأخذ ۱۱۰

فصل اول:

کلیات

مقدمه :

همه ادیان و مکاتب فلسفی، حکماء و دانشمندان، روان شناسی تربیتی، به مسئله تکامل و یا استکمال نهایی نفس توجه کرده اند. مسئله نفس قرن هاست که تاریخ فکر بشر را به خود مشغول کرده است و موجب پیدایش عقاید و آراء گوناگونی در باب وجود، ماهیت، تکامل، بقا و معاد آن گردیده است. هر مکتبی که موضوعش انسان باشد، بی شک دیدگاهی، هر چند مختصر در باب استکمال نهایی نفس انسانی دارد. در حقیقت، انسان از آن زمانی که از اصل خویش دور ماند و قدم در عرصه‌ی وجود کثرات گذاشت همواره به این نکته پی بُرد که در نهاد و سرشت او گوهر اصیلی است که منشاء حرکت تکامل و حیات فکری اوست. بنابراین هر مکتب و جهان بینی بدون عرضۀ دیدگاهی، در باب استکمال نهایی سیر تکاملی نفس، نقص اند؛ به دلیل این که مسئله‌ی نفس مبنای معرفت خالق و مخلوق و مقدمه‌ی وصول به حقیقت و کمال است، و با عنایت به حدیث «من عرف نفسه فقد عرف ربه»، به اهمیت این مسئله بیشتر پی می‌بریم. حاصل آنکه مسئله استکمال نفس، مسئله فراگیری است که ذهن متفکران مکاتب مختلف را به خود مشغول داشته است. مسئله‌ی نفس در بین فرهنگ‌ها و ملل مختلف مصری، هندی، ایرانی و یونانی نفوذ کرد و به سرعت گسترش یافت و دانشمندان اسلامی اعم از متکلمان، متصوفه، فلاسفه به خاطر تعالیم ارزشمند اسلامی خصوصاً دست‌یابی به نتایجی در زمینه‌ی معاد و عالم آخرت به بحث درباره‌ی نفس اهتمام وافری ورزیدند در میان اندیشمندان اسلامی، شاید از همه، اهل عرفان به این بحث پرداخته اند؛ تا آنجا که برخی از ایشان، همچون جیلی و نسفی با نگارش آثاری مستقل با عنوان «انسان کامل»، به ارائه تصویری از انسان همت گماشته اند. فیلسوفان اسلامی اعم از حکمای مشایی، اشراقی و صدرایی در مباحث علم النفس، با بهره‌گیری از مبانی فلسفی خویش، باعث تحولاتی شگرف در این زمینه شده اند. البته ابن سینا و صدرالمتألهین بیش از دیگر فلاسفه، این مسئله را مورد توجه خویش ساخته و ابن سینا در کتاب‌های مختلف خود اشارات و تنبیهات، شفا و نجات، بخشی را به این امر اختصاص داده و البته شایان ذکر است که وی رساله مستقلی درباره نفس نیز تالیف نموده و آثار تمثیلی و عرفانی دیگری را در این زمینه از خود بر جای گذاشته است. صدرالمتألهین نیز هم به مدد آرای و دیدگاه بدیع خاص خود کمال نهایی نفس را به تصویر کشیده است به همین جهت، در مهم ترین کتابش، یعنی اسفار، نظام فلسفی خود را بر پایه سفرهای چهارگانه عرفانی تنظیم می‌کند. که در طی آنها، نفس انسانی، قوس تکاملی صعود را می‌پیماید. از همین روست که او فلسفه را استکمال نفس انسانی از رهگذر تحصیل علم به حقایق موجودات تعریف می‌کند. (ملاصدرا، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۲۰) بنابراین، نگارنده بر آن است که سیر استکمال نهایی نفس و منزلگاه نهایی آن را از دیدگاه این دو فیلسوف مسلمان به نظاره بنشیند.

از آنجا که در این پژوهش به دنبال استکمال نهایی نفس از دیدگاه فیلسوفان اسلامی، ابن سینا و ملاصدرا هستیم. بایسته است که پیش از تبیین دیدگاه فیلسوفان، مقصود خود را از طی طریق استکمال نفس را مشخص نماییم. به همین جهت، پس از بیان معنای لغوی واژه به معنا و مفهوم شناسای اصطلاحی آن پرداخته، سرانجام به تبیین مفهوم استکمال نهایی نفس خواهیم گماشت.

عنوان تحقیق:

استكمال نفس از دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا

۱- بیان مسئله:

یکی از مباحث فلسفی که از دیر باز مورد توجه بوده است، نفس است. همه ادیان و مکاتب فلسفی، حکماء و دانشمندان، به مسئله تکامل و یا استکمال نهایی نفس توجه کرده اند. مسئله نفس قرن هاست که تاریخ فکر بشر را به خود مشغول کرده است و موجب پیدایش عقاید و آراء گوناگونی در باب وجود، ماهیت، تکامل، بقا و معاد آن گردیده است. در حقیقت، انسان از آن زمانی که از اصل خویش دور ماند و قدم در عرصه‌ی وجود کثرات گذاشت همواره به این نکته پی بُرد که در نهاد و سرشت او گوهر اصیلی است که منشاء حرکت تکامل و حیات فکری اوست. بنابراین هر مکتب و جهان بینی بدون عرضۀ دیدگاهی، در باب استکمال غایی و سیر تکاملی نفس ناقص است. البته ابن سینا و صدرالمآلهین بیش از دیگر فلاسفه، این مسئله را مورد توجه خویش ساخته و ابن سینا در کتاب های مختلف خود و صدرالمآلهین نیز هم به مدد آرای و دیدگاه بدیع خاص خود کمال نهایی نفس را به تصویر کشیده اند. لذا در این پژوهش محقق به دنبال آرای ومبانی این دو فیلسوف بزرگ جهان اسلام است که بتواند به چگونگی سیر استکمال نفس که بعنوان فرضیه اصلی تحقیق می باشد پردازد و به سوالات و مجهولات مطرح شده در این زمینه که عبارتند از: الف. اثبات و یا تجرد نفس در سیر تکامل چگونه اند؟ ب. استکمال نفس در عرصه علم و عمل چگونه شکل می گیرد؟ ج. نفس در مسیر استکمال چه مراتبی را طی می کند؟ د. عوامل و موانع استکمال چه مواردی هستند و راه کار مناسب برای تقویت عوامل مثبت و یا تضعیف موانع منفی چه چیزهای هستند؟ ه. و در نهایت استکمال نفس به کجا اتصال یا اتحاد پیدا می کند؟ و مسائل دیگر از این قبیل پاسخی در خور ارائه نماید.

۲- ضرورت و اهمیت تحقیق:

در عالم خلقت برای هر نقصی کمالی و برای هر قوه ای فعلیتی وجود دارد و در مسیر استکمالی موجودات ادامه پیدا می کند تا اینکه نقصها و نارساییها از میان برود و هر موجودی به نهایت کمالی که برای آن متصور است برسد. ابن سینا بر این باور است که سعادت اخروی از طریق تهذیب و استکمال علمی و عملی نفس به دست می آید و تنزیه و تهذیب حقیقی نیز آن است که شخص از هیئت‌ها و حالات مادی و جسمی که ضد اسباب سعادت اوست، دور شود. به باور او این تنزیه و تکامل نفس، با اخلاق و ملکات به دست می آید و اخلاق و ملکات نیز با کارهایی تحقق می پذیرد که شأنیّت آن را دارند که موجب روی گردانی نفس از بدن و حس شوند و آن را همواره یادآور معدنی سازند که متعلق به آنجاست؛ اما ملاصدرا برای شناخت ضرورت استکمالی جوهری نفس خویش اهدافی قائل است که اهم آنها عبارتند از: به واسطه شناخت نفس تمامی اشیاء شناخته می شوند، چرا که نفس انسان مجموعه تمام کمالات است، موجودات هر کس نفس را بشناسد عالم خلقت را خواهد شناخت و هر که عالم خلقت را بشناسد در واقع خدا را خواهد شناخت چرا

که او خالق آسمانها وزمین است، وبه وسیله نفس انسان می تواند عوالم روحانی ومجرد از ماده را بشناسد و به بقای آنها پی ببرد، هر کس که نفس خودرا شناخت در واقع غایت استکمال نفس یعنی خدای خود را شناخته است. از این رو شناخت مسئله نفس و سیر تکاملی آن برای انسان ضروری بوده وارتباط وثیقی با میل جاودانگی ما و دیگر مسائل اساسی که در زندگی روزمره ما جزء ابهامات و دغدغه های هستند. لذا براین اساس فهم و شناخت این مسئله می تواند جریان زندگی و ایده ها را به آن تغییر دهد.

۳- اهداف تحقیق:

بدون شک هدف اصلی هر محققى به دنبال پاسخ گویی و راه گشایی به سوالات و ابهاماتی است که در زمینه تحقیق مطرح است و از این رو محقق باید در این جا دایره بحث تحقیقاتی خود را معلوم کند و با بررسی کتب و تألیفات ابن سینا و ملاصدرا بتواند به سوال و هدف اساسی پروژه یعنی: «سیر استکمال نفس از منظر ابن سینا و ملاصدرا چگونه است» و دیگر سوالات فرعی مطرح شده محور اصلی پژوهش پاسخی روشن و واضح همچون موضوعات ذیل که بیان شده ارائه نماید:

۱. شناخت نفس و ویژگی های نفس در سیر تکامل نفس از منظر ابن سینا و ملاصدرا
۲. تفسیر و تحلیل مبانی نظری و عملی در استکمال نفس و نقش آن ها از منظر ابن سینا و ملاصدرا
۳. تبیین و شناخت و ارائه راه کار مناسب عوامل و موانع موثر در استکمال نفس از منظر ابن سینا و ملاصدرا
۴. تحلیل درجات و مقامات سالک الی الله در سیر و سلوک تکاملی نفس از منظر ابن سینا و ملاصدرا
۵. چگونگی و جایگاه نفس بعد از مفارقت جسم در حرکت استکمالی نفس.
۶. آشنا شدن از سبک بیان و قالب و مراتب در چه نفس در مسیر استکمال.

۴- روش تحقیق:

نوع تحقیق و روش بررسی فرضیه ها و یا پاسخگویی به سوالات (توصیفی، تجربی، تحلیل محتوا، اسنادی، تاریخی و...) در این تحقیق از روش تحلیلی واز نوع تحلیل محتوایی بهره گرفته شده است چرا که از این طریق میتوان با تحویل آثار اندیشه صاحب نظران اندیشه آنان را استخراج کرده مکتب یا فلسفه آنان را تشخیص داد (روشهای تحقیق در علوم رفتاری - زهره سرمد- عباس بازرگان - الهه حجاری)

لذا در ابتدا منابع مختلف مربوط به موضوع تحقیق از دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا از قبیل کتب ایشان و پایان نامه ها و مقالاتی که در اطراف دیدگاه آنان در پیرامون نفس نگاشته شده است تهیه و با دیدی عمیق و جزئی نگر به استخراج موضوع پژوهش اقدام می نمایم، سپس مطالب جمع آوری شده مورد تحلیل و بررسی قرار می گیرد و در انتها به پردازش و تبیین و مقایسه آراء و نتیجه گیری می پردازد.

۵- سوالات تحقیق:

با توجه به اینکه ابن سینا و صدرالمتألهین فیلسوفان بزرگ جهان اسلام هر دو در باب علم النفس دارای اثر و تألیفات گسترده ای می باشند و از آنجایی که همه سعادت و کمالات منوط به معرفت نفس همان خود شناسی است که اقرب طرق به ماورای طبیعت، و صراط مستقیم تکامل و تقرب ذات لایزال الهی است. از این رو خداوند موجودات را به ترتیب و نظام احسن از اشرف به اخص آفریده است و عنایت او ایجاب می کند که همواره به موجودات فیض ببخشد و موجودات به واسطه استفاضه از ذات مفیض همواره در تکامل و سیر الی الکمال باشند. لذا این سوال که: «سیر استکمال نفس از نگاه این دو چگونه است» می تواند یکی از سوال های اصلی و اساس زندگی انسان و این پژوهش باشد که باعث سوالات فرعی تری در همین باب به شرح ذیل شده است:

۱. مفهوم نفس و احکام نفس علی الخصوص دیدگاه متفاوت درباب حدوث نفس از منظر ابن سینا و ملاصدرا در مسیر استکمال چگونه تفسیر شده است؟
۲. مبانی فلسفی و تفکرات این دو فیلسوف سیر تکامل نفس را چگونه تفسیر نموده؟
۳. تاثیر عوامل مثبت و موانع منفی مختلف در تکامل نفس چه تأثیری دارند؟
۴. سالک در مسیر استکمال نفس دارای چه مراتبی است غایت و نهایت این تکامل بعد از مفارقت از جسم کجاست؟
۵. عقل نظری و عملی در استکمال نفس از منظر ابن سینا و ملاصدرا چگونه تفسیر شده است؟

۶- پیشینه تحقیق:

در پایان این فصل، به ارائه فهرستی از چند نمونه پایان نامه و مقالاتی که در این زمینه انجام گرفته می پردازیم: اقدامات علمی - پژوهشی که به طور مستقیم یا غیر مستقیم به این مهم پرداخته اند و یا با موضوع ارتباط دارند عبارتند از: پایان نامه ها، مقالات و کتب منتشره که در ذیل برخی از آنها اشاره می شود.

الف. پایان نامه ها:

پایان نامه اول با عنوان: «تکامل نفس بر مبنای حرکت جوهری ملاصدرا»^۱

فلاسفه پیش از صدرا بر اساس مبانی خودشان، طرحی از تکامل ارائه داده اند. صدرا نیز بر اساس حرکت جوهری خویش، طرحی نوین از تکامل نفس ارائه داده است. که متفاوت طرح تکاملی پیشینیان است. در این پژوهش نخست حرکت جوهری و حقیقت نفس از دیدگاه صدرا مورد بررسی قرار گرفته است و سپس چگونگی تکامل نفس بر مبنای حرکت جوهری ملاصدرا و در نهایت به استخراج نتایج تکامل نفس صدرا پرداخته شده است. نفس انسانی در این طرح تکاملی جوهری ایستا نیست بلکه وجودی دارای مراتب است که به وسیله حرکت جوهری مراحل حدوث جسمانی را پشت سر گذاشته و به مجرد عقلانی می رسد. و در این مرحله وجودش به عقل مبدل می گردد.

^۱ نگارنده: عابدینی فاطمه؛ راهنما جوار شکیان عباس - مشاور حسینی شاهرودی سید مرتضی - دانشگاه فردوسی مشهد - ارشد - ۱۳۸۹

پایان نامه دوم با عنوان: «سیر تکاملی نفس در قوس صعود از منظر ملاصدرا»^۲

این رساله مشتمل است بر یک مقدمه و سه بخش، که هر بخش آن دارای فصولی است که بیان اجمالی به شرح ذیل است: بخش اول، تحت عنوان "کلیات در قوس صعود" در دو فصل بیان شده است. بخش دوم، تحت عنوان "نفس انسانی و احکام آن" در چهار فصل که به تعریف معانی نفس انسانی بیان گردیده است. بخش سوم: تحت عنوان "مراحل استکمالی نفس انسانی" بعنوان محور اصلی بحث در چهارده فصل که به عناوینی همچون: حدوث نفس انسانی، قوای نفس انسانی همان وسائط تکاملی انسانند، کیفیت ارتباط نفس انسانی با قوای خویش، احکام کلی علم نفس انسانی و انواع ادراکات نفس انسانی بیان شده است. در فصول بعدی نیز هم به تکامل نفس انسانی، از راه اتحاد و جدی او با مدرکات خود، با اقامه براهین عقلی به اثبات رسیده و دیدگاه عرفا نیز در اتحاد علم و عالم و معلوم بیان گردیده است، شواهد نقلی اعم از شواهد قرآنی و روایی در تأیید قول به تجرد نفس انسانی بیان شده است، مراتب استکمالی نفس انسانی به حسب عقل نظری او از مرتبه عقلی هیولانی تا مقام عقل بالمستفاد بیان گردیده است. نهایت سیر استکمالی نفس انسانی یا غایت وجود او از دیدگاه حکما و عرفا و اختلاف این دو مذهب بیان گردیده است. و در قسمت پایانی در بیان تکامل نفس انسانی پس از مفارقت از بدن که به جهت فقدان ادله و براهین عقلی در این مقام، تنها به بیان برخی اقوال اکتفا نموده و به جهت محدودیت این مجموعه و غموض و پیچیدگی این بحث، تحقیق و بررسی عمیق و دقیق آن به اساتید حکمت و فلسفه و محققین در این فن واگذار می‌گردد.

پایان نامه سوم با عنوان: «نحوه‌ی تجرد نفس و تحلیل برهان‌های آن از دیدگاه ابن سینا و ملاصدرا»^۳

از آن‌جا که هر کدام از این دو حکیم مسلمان، در آثار متعددی، درباره‌ی نفس، به بحث پرداخته‌اند (خصوصاً ابن سینا که رساله‌های متعددی درباره‌ی نفس نگاشته است) و درباره‌ی برخی از مسائل مهم، اختلاف نظر کلی بین آن‌ها وجود دارد، نویسنده را بر آن داشته تا آراء آن‌ها را در یک مجموعه گردآوری و تبیین نماید، همان‌طور که از موضوع این رساله، پیداست، از میان مسائل گوناگونی که درباره‌ی نفس مطرح است، تنها دو مسئله‌ی مهم مطرح نظر قرار گرفته است:

۱. نحوه‌ی تجرد نفس: آیا نفس از ابتدای حدوث خود دارای تجرد بالفعل است یا در ابتدا تجرد بالقوه دارد و تنها با گذراندن و طی مراحل، فعلیت می‌یابد؟ دیدگاه شیخ‌الرئیس و صدرالمتألهین در این مسأله کاملاً با هم متفاوت است.
۲. تحلیل برهان‌های تجرد نفس: که با بررسی برهان‌های ارائه‌شده از سوی این دو حکیم، آشکار می‌شود که آن‌ها تا چه حد در اثبات مدعای خود موفق بوده‌اند، و آیا صدرالمتألهین توانسته است گام جدیدی در این زمینه بردارد یا خیر؟

۲. نگارش: جلالی کوهیخیلی، رضا، پایان نامه (کارشناسی ارشد) به راهنمایی: محمود فاضل (بزدی‌مطلق) دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی. شهید مطهری، ۱۳۷۵

۳- نگارنده: علی اصغر زکوی، در مقطع کارشناسی ارشد، به راهنمایی دکتر عبدالله شکیبا و مشاوره دکتر محمد علی شبخی، در دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۴